

РОЛЬ УНІВЕРСАЛІЙ У ПРОЦЕСІ МЕТОДОЛОГУВАННЯ

Микола КУБАЄВСЬКИЙ

Copyright © 2010

Актуальність проблеми створення нових та ефективно використання існуючих засобів пізнання об'єктивно зумовлена особливим станом соціуму, потужною динамічністю здійснюваних у ньому змін, їх фатумною значущістю для суб'єктів розуміння і діяльності. Спричинена така актуальність також потребою освоєння нових горизонтів розвитку мисленнєвої діяльності, яка постійно трансцендентує, виходить за межі досвіду, проникає у таємниці макро-, мікро- і мега-світів і становить глибинні основи духовної сфери.

Мета даної статті – дослідження *універсалій як ефективних форм пізнання і діяльності*. Знехтувані марксистсько-ленінською гносеологією, вони – невід'ємні складові теоретичних методів пізнання (аналітичних, синтетичних, індуктивних, дедуктивних тощо) є вагомими засобами абстрагування-ідеалізації, котрі задають філософські категорії та організуються в усвідомлену методологічну діяльність – *методологування*, причому багаторівневе, рефлексивне, професійне [див. 22].

Сутнісний зміст дослідження: здійснене концептуально-теоретичне обґрунтування універсалій як засобів методологування, коли мислення виходить за межі минулого і теперішнього, проникає у безмежність майбутнього.

Ключові слова: *універсалії, методологування, світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння, трансцендентальне, категорії, філософування, субстанція, знання, віра, трансцендентальний синтез творчої спроможності уяви, трансцендентальна єдність аптерцепції*.

Проблема універсалій сформульована у період античності. У своєму “Вступі” до “Категорій” Аристотеля античний філософ-неоплатонік Порфирій ставить питання: “чи існують вони (категорії) самостійно, чи знаходяться тільки в мисленні, і якщо вони існують – то це тіла, чи безтілесні речі, чи володіють вони окремим буттям або ж існують у чуттєвих предметах, що реально сприймаються?” [5, с. 53].

У середньовічній філософії проблема універсалій стала предметом боротьби реалізму з номіналізмом, яка продовжувалася з XI по XV століття. Представники реалізму стверджували, що дійсну, абсолютну реальність мають лише загальні поняття, або універсалії, а не одиничні предмети, що існують реально. На їхнє переконання, універсалії наявні до предметів і є думками й ідеями Божественного Розуму. Завдяки цьому людський розум здатний пізнавати сутність одиничних речей, тому що остання – не що інше, як всезагальне поняття, ідея. Представники номіналізму обґрунтовували протилежну позицію – дійсним, об'єктивним існуванням володіють тільки одиничні речі, а загальні поняття, універсалії всього-навсього *ноумени* (лат. *no-men* – ім'я). Вони не мають самостійного існування, а створюються нашим розумом шляхом абстрагування ознак, спільних для цілого класу емпіричних предметів і явищ. Дискусії між реалістами і номіналістами продовжувалися протягом кількох століть, однак проблема універсалій не була вирішена, а саме не з'ясовано, чи існує реально загальне аналогічно одиничному. Припинилася ця дискусія тому, що всі точки зору були висловлені, наведені всі аргументи, але ніхто нікого не переконав. Відтак й інтерес до проблеми поступово зник.

У XX столітті проблема універсалій актуалізується такими обставинами. *По-перше*, інтенсивною розробкою методології науки та її практичним застосуванням: методологічна робота здійснюється під час дослідження об'єктів, у структурі яких природні, соціально-економічні та соціально-психологічні процеси накладаються один на одного, інваріантно корелюють між собою, постійно змінюються й оновлюються, зберігаючи водночас свою власну первинну цілісність [13, с. 103]. Описові, лінійно детерміністські підходи до пізнання цих об'єктів не спрацьовують. Досліджуються вони теорією систем, інформатикою тощо, основою яких є такі універсалії, як

“система”, “інформація”. Теорія конфлікту показує, що соціальні утворення відзначаються не лише стабільністю, врівноваженістю, узгодженістю, взаємодією своїх частин, а й кризами, конфліктами, іншими руйнівними процесами, які призводять до істотних змін соціуму. У психології вироблений синтетичний, цілісний, холономний (грецьк. *hol* – весь, цілий) підхід, спрямований на пізнання чуттєво не сприйнятних, але реально існуючих інформаційних процесів, які впливають на життєактивність людини як суб’єкта [9].

По-друге, кризою методології раціоналістичної філософії, згідно з якою Всесвіт уявлявся велетенським “механізмом”, який управляється чіткими детерміністськими законами, через що увесь подальший розвиток може бути передбачений за допомогою математичних методів. Образно змалював кризу раціоналістичної методології американський філософ Дж. Сантаяна: “Коли я був молодшим, – пише він, – те, що помпезно іменується наукою, мало імпозантний вигляд. В інтелектуальному світі існувало благополучне королівське сімейство, яке розраховувало правити протягом невизначеного терміну: суверенні аксіоми, незмінні закони й вирішальні гіпотези... Нині в нас демократія теорій, що обираються на короткий термін служби, розмовляють на діалекті крамарів і навряд чи здатні бути представлені широкій публіці” [3, с. 168].

По-третьє, використанням штучної мови вживанням предикатів, розвитком інформатики (що заснована на аксіомах з їх універсальною природою), комп’ютерних технологій, кібернетики і те, що організує як набір систем математична логіка. Варто також урахувати, що глобальні зрушення сьогодення принципово не прогнозовані, реалізуються в умовах відсутності будь-якої програми, яка здійснювала б масову мобілізацію інтелекту з удосконалення соціуму і пропонувала єдині правила, принципи, норми і цінності. Тому визначальними нині є не програми “єдино вірного” проекту соціальних дій, а створення соціальних умов для безконфліктного функціонування різних альтернативних поглядів на людину, соціум, світ у цілому. Регулюючими механізмами цих узгоджень, толерантності й порозуміння є нормативні вимоги, ціннісні настанови і моральні імперативи, які зосереджені в універсальних філософії, культурі, релігії, повсякдення.

У сучасній класичній філософії обґрунтоване положення про те, що *універсалії* використовуються як засоби розуміння людиною

світу і свого місця в ньому, які імпліцитно формуються в кожній зрілої особі у процесі соціалізації й використовуються як ефективні мисленнєві інструменти теоретичного синтезу явищ і процесів дійсності. Універсальними конститується світогляд, створюються чуттєво артикульовані світовідчуття, світосприйняття, світоуявлення, світопереживання і світорозуміння. *Світоглядні універсалії* – це система засобів мисленнєвого конструювання й осягнення сутностей, котрі чуттєво не сприймаються. В І. Канта – це ідеї розуму, трансцендентальні уявлення про глобальні цілісності; й тому мислима в них безумовна єдність багатоманітного ніколи не може бути віднайдена в межах досвіду, а чуттєвість не здатна відшукати їм адекватного предмета. Він стверджує, що *ідея* не показує нам, які властивості має предмет, а вказує, як ми повинні, керуючись нею, виявляти властивості і зв’язки предметів досвіду взагалі. Призначення ідей – виконувати роль регулятивних принципів у пізнанні.

Водночас існує й інша оцінка універсальності. Постмодернізм взагалі відмовився від універсальності як всезагальних і всеохопних систем переконань із царини пізнавального процесу [12, с. 439]. Визнаний представник постмодернізму Жан-Франсуа Ліотар критикує післяпросвітницьку філософію, яка проблему наукового знання зводила до універсальних наративів. Постмодернізм, на його думку, оголошує війну цьому закличкові до універсальності і не в’язується в неї [19, с. 243]. А один із логічно найвишколеніших основоположників неопозитивізму філософ і логік Рудольф Карнап більш категоричний: логіка наукового знання, – стверджує він, – не потребує філософських універсальностей; та й будь-який природодослідник усіляко намагається їх уникнути; скажімо, фізик підозріло відноситься до них на тій підставі, що універсалії вимагають осмислювати природу абстрактних об’єктів неінтерпретованою і неінтерпретуючою мовами; математику неможливо уникнути абстрактних об’єктів і тому він вимушений відноситися до них так, як і до усіляких інших, але з неспокоїною совістю як людина, котра у своєму щоденному житті з докорами совісті робить багато чого такого, що не узгоджується з високими моральними принципами, які вона сповідує у святкові дні [11, с. 299]. Філософія, котра використовує універсалії, трактується Карнапом як “сурогат мистецтва”, а філософи – “як музиканти, в котрих відсутня природна здатність до музики”. Такої ж позиції стосовно універ-

салій притримуються філософ і логік Дейл Гудмен та філософ, логік і математик Віллард Куайн, які пишуть, що “ми не віримо в абстрактні сутності. Ніхто не стверджує, що абстрактні терміни – класи, відношення, властивості тощо – існують у просторі-часі; але ми маємо на увазі дещо більше. Ми відмовляємося від них узагалі” [14, с. 215].

Бажання пізнавати – це прагнення пізнавати світ узагалі, особливо соціальний, культури, буденності. Соціум, за всіх домагань, не вдається зводити тільки до емпіричної, подієвої, зовнішньої послідовності явищ і процесів, описаних у термінах, поняттях. Такий підхід, безумовно, теж пояснює соціум. Він – лишень поверхове нашарування історичного розвитку людського суспільства, у рамках якого останнє постає як частина природи. Суспільство у такій парадигмальній натуралістичності розглядається як виявлення тенденцій і закономірностей, спільних у нього з природою. У цьому ракурсі природа соціального характеризується плинністю, незворотним перебігом подій з майбутнього через сучасне в минуле.

Якщо ж соціум розглядати не як частину природи, а як культуру, то тут втрачають свою абсолютну методологічну значущість й однолінійність, незворотний одноманітний фізичний час, а відтак і поділ на минуле, сучасне й майбутнє. Соціокультурна сутність соціального відтворюється не тільки поняттями, а й *категорійними схематизмами*, узагальненнями високого ступеня абстрактності. Соціальний світ культури є органічною цілісністю, живою єдністю споконвічного й вічного, творення й відтворення немирущих загальнолюдських цінностей, що зосереджені в універсаліях. Вони “відіграють роль метаісторичних, глибинно історичних структур людського буття, що проходять крізь усі нашарування індивідуального, спільного, етнічного, суспільного, культурного й цивілізаційного історичного існування, задаючи (вже як похідні та відносні) горизонти минулого, сучасного й майбутнього” [4, с. 75].

Філософське осмислення універсалій показує, що вони ефективно функціонують у сфері духовно-теоретичної діяльності, особливо у висококультурній. Історичний досвід людства концентрується в універсаліях, постійно актуалізується, відтворюється й збагачується людиною у вимірах її особистісного, духовного та ціннісного існування. За визначенням сучасного російського філософа В.С. Стьопіна “культура є системою надбіологічних програм

людської діяльності, поведінки і спілкування, що динамічно розвиваються, є умовами відтворення і розвитку суспільства”. Змістом програм є знання, досвід, норми і цінності, найвищі взірці діяльності й поведінки, ідеї, гіпотези, вірування [20, с. 528]. Він виділяє три рівні таких програм: перший – це реліктові програми діяльності, поведінки і спілкування минулих епох, які живуть у сучасному світі; люди часто діють неусвідомлено, відповідно до програм поведінки людей минулого; це те, що К.Г. Юнг називає архетипами; другий – програми суспільної діяльності сьогодення і третій – це ті, що спрямовані у майбутнє.

Багатоманітність культурних програм кожного рівня, незважаючи на їх самостійність, організовані у цілісну систему. Їх системоутворювальними факторами в контекстах діяльності, поведінки і спілкування є за межові поняття, визначити які неможливо через інші, більш загальні поняття. В. Стьопін трактує їх як найзагальніші поняття, тобто такі, яким людина неспроможна мисленнево поставити межу, тобто чим-небудь обмежити, – це і є універсалії. “Універсалії, за його концепцією, є світоглядними універсаліями, себто категоріями, що зберігають, збагачують і передають від покоління до покоління соціальний досвід. З допомогою універсалій людина кожної історичної епохи переживає, осмислює й оцінює світ” [19, с. 528]. Користуючись цим міркуванням, стверджуємо, що *універсалії – це абстракції від абстракцій*.

Філософія використовує універсалії не тільки як найзагальніші поняття раціонального мислення, а й як схематизми сприйняття, переживання і розуміння світу. Це – мисленевий інструментарій формування світовідчуттів, світосприйнятть, світоуявлень і світорозумінь. Система універсалій має чітку й упорядковану структуру, в якій виділяють універсалії об’єктного порядку – світ, рух, розвиток, простір, час, закономірність тощо, і суб’єктного порядку – людина, свобода, добро, справедливість, істина, діяльність, спілкування і т.п. [16, с. 1078]. На наш погляд, існує ще й третій рівень функціонування універсалій – це універсалії суб’єкт-суб’єктного порядку, що відображають трансцендентальний синтез творчої спроможності уяви, або *трансцендентальний категорійний синтез* чи трансцендентальну єдність апперцепції. Вони виявляють потужний інтелектуальний потенціал мислення, його внутрішній інтенціональний досвід, здатність виходити за його межі –

трансцендентувати, розширювати смисловий потенціал об'єкта і пізнавальні можливості суб'єкта, поєднувати абстрактну ідею із розмаїттям реального буття, космічну безкінечність і земну буденність, пронизувати земне злетами духу.

Представники російської релігійної філософії Микола Бердяєв, Олексій Лосєв і Павло Флоренський постійно акцентували увагу на *духовній єдності Універсуму*. Вся реальність, на їхню думку, пронизана смисловими відношеннями й сукупністю символів цих засадничих смислів. На вершині і в основі цієї реальності знаходиться Бог, який не є символом, проте постійно породжує смислову сторону всіх наявних символів. Єдність усього суцього виражається у його одухотвореності, осмисленості, енергетичній, а не субстанційній причетності до Бога. Сутність речей, явищ і процесів найповніше виявляється у Слові та Імені, котрі постають найфундаментальнішими принципами буття і пізнання. Ім'я і Слово – те, що є сутністю для себе й усього іншого. Тому весь Світ і Всесвіт є Ім'я і Слово [15, с. 196].

Потреба духовно-теоретичного і духовно-практичного освоєння світу спричинена динамікою суспільного життя і спонукана пошуком світоглядних орієнтирів, які регулюють і спрямовують ці пошуки. У розвитку соціуму завжди виникають періоди, коли традиційні нормативні вимоги, моральні імперативи і ціннісні настанови перестають забезпечувати відтворення і творення важливої для соціальних спільнот єдності. Тоді здійснюються пошуки нових світоглядних орієнтирів, які осідають в універсаліях. “У цьому процесі, – зауважує В. Стьопін, – універсалії культури із неусвідомлюваних основ культури і соціального життя перетворюються у гранично узагальнені категорійні форми, на які спрямована свідомість” [20, с. 528]. Формовиявляються вони як категорійні схематизми, з допомогою яких встановлюється спільність у різноякісних сферах суспільного повсякдення, уможлиблюється людське розуміння їх єдності і цілісності. Складний процес експлікації універсалій здійснюється під час *методологування*. Зауважимо, що термін “експлікація” розуміємо не як логічне уточнення, пояснення гносеологічних проблем, а в контексті міркувань Миколи Кузанського – як розгортання (*explicatio*) абсолюту, Бога у світ речей і водночас згортання (*explicatio*) світу речей у лоно Божественного Абсолюта. Такі властивості експлікації використовуються в економіці, психології, методології, мовознавстві.

Так, в економіці – це принципи максимізації і мінімізації, в методології – горизонтальне зв'язне розгортання й одночасно об'єднання поясів мислєдїяльності в одне системне ціле [22, с. 33]. Олена Діса, досліджуючи роль мовленнєво-мисленнєвого процесу у явищі смислотворення, зазначає, що “внутрішнє мовлення бере активну участь як у розгортанні мовленнєвої форми думки в акті говоріння, так і у згортанні самого мовлення в думку під час сприйняття мови” [7, с. 114]. Методологічна діяльність у форматі пізнавального відношення людини до світу є механізмом, що згортає майбутнє в минуле, перетворює його у соціальний досвід та розгортає суб'єктний перебіг життя в нові обрії прийдешнього. Досвід та проект, минуле та майбутнє – це параметри, що визначають активність свідомості, котра реалізується магістральним шляхом окультурення – через універсалії.

Методологування – це використання дослідником усіх пізнавальних засобів, принципів, парадигм і методів при розв'язанні найскладніших проблем у тій чи іншій сфері життєдіяльності людини. “Методологування, – стверджує А.В. Фурман, уперше вводячи в науковий обіг це поняття, – складна та багато-предметна мислєдїяльність, котра, процесно формулюючи і розв'язуючи системні проблеми, рефлексивно охоплює всі типи мислення, займається розробкою нових схем мислення, діяльності, мислєдїяння та здійснює розвиткову проблематизацію ситуацій і забезпечує їх розв'язання шляхом створення й удосконалення засобів спільної діяльності, нарешті вона пов'язана з розширенням функціональних меж свідомості, для чого, власне, й продукуються спеціальні засоби” [22, с. 18]. Методологування – це професійне застосування методології як окремого вчення, всього арсеналу її культурно-історичних засобів, динамічно мінливої системи категорійно-понятійного апарату, ціннісних пізнавальних установок, спрямованих на осмислення і вирішення актуальних суспільних завдань і проблем.

Як ефективна мисленнєва технологія методологування зосереджується не на феноменах, а на зв'язках, відтак формує, проблематизує, конструює, модулює безкінечні комбінації цих зв'язків і водночас утілює, наскільки це можливо, їх у теоретичну роботу і найрізноманітніші форми практичного діяння. З його допомогою уможлиблюється створення теорії, що, у разі її застосування, перетворюється на метод. Класичним прикладом методологування у

природознавстві є механіка І. Ньютона. Створений і використаний цим дослідником метод принципів виявляє сутність методологування, підтверджуючи, що фундамент наукового знання становлять принципи (основні поняття, закони), сформульовані досвідно засобами індукції, відображені в кількісних методах й організовані в несуперечливу теоретичну систему. І це яскраво підтверджує соціологія М. Вебера, у якій *якісний метод* – дієвий інструмент побудови теорії. На противагу простому опису і спогляданню соціальних дій і взаємодій, цей науковець здійснив їх вивчення з допомогою ідеальних типів. З цього приводу К. Ясперс пише, що відкритий метод дав змогу пізнавати суспільство “насамперед у якісному плані, не кількісно, внаслідок чого математика не відіграє ніякої ролі. Проникливий, спрямований на осягнення зв’язків, інтенсивний, такий, що рухається між конструюванням та емпіричною перевіркою, спосіб мислення буде мати той же рівень, як і природничо-науковий експеримент” [26, с. 82].

Досліджуючи процес і розробляючи **концепцію професійного методологування**, А.В. Фурман проаналізував у ньому місце і роль універсалій, які: “по-перше, акумулюють історично накопичений соціальний досвід; по-друге, у взаємодоповненні задають цілісний образ людського світу; по-третє, в реальному житті організуються як схематизми, котрі зумовлюють суб’єктне сприйняття світу, його переживання і розуміння; по-четверте, формовиявляються як базові структури людської свідомості і мають універсальний, об’єктотворчий характер; по-п’яте, відіграють роль своєрідних глибинних програм соціального життя, котрі серцевинно містять інваріанти абстрактного всезагального змісту; по-шосте, характеризуються смисловим наповненням, котре організується у вигляді своєрідних кластерів і в сукупності утворює пізнавальний образ світу певної епохи, спільності, кожного індивіда” [22, с. 46].

Грунтуючись на цих узагальненнях, висвітлюємо роль універсалій у схемі *трипоясної моделі* здійснення методологічної роботи, що запропоновані свого часу Г.П. Щедровицьким [див. 23; 24]: практична миследіяльність – мД, думка-комунікація – Д-К і чисте мислення – М. Виходимо із того, що універсалії є не тільки результатом методологування, а й обов’язково присутні у перебігу взаємодії всіх трьох його поясів. Функціонують вони не лише у проблемній сфері чистого мислення – М, а й у

предметних полях поясів мД і Д-К, хоча й у латентному, не проявленому стані як складники єдиного процесу ситуаційної методологізації. На це опосередковано вказує модель взаємодоповнення поясів миследіяльності і професійного методологування у системі вітакультурно зорієнтованої методологічної діяльності [22, с. 35], що фіксує *категоризацію* як специфічне рефлексивне опрацювання категорій культури (тобто світоглядних універсалій) і водночас як “механізм наскрізного врегулювання і гармонування поясів-процесів такого методологування, що набуває найбільш досконалого функціонування у змістово-смислових контекстах Рф (рефлексії) і М...” [22, с. 38].

Методологування не потрібно ототожнювати з пізнанням, адже результатом останнього є досягнення істини, а підсумком першого – осягнення смислу, внутрішнього сутнісного зв’язку всієї множини явищ, задіяних думкою у пізнавальну ситуацію, котра відтворюється текстуально знаками, символами, схемами тощо. Осмислити ситуацію – означає усвідомити внутрішній, закономірний, незмінний зв’язок явищ. У людини постійно існує потреба осягнення смислу, шляху його народження, а відтак і постійний потяг до чогось стабільного, життєво надихаючого, вічного. Особливої значущості набуває вона у період кризи, коли свідомість охоплює стан апатії, безнадії, безвиході, падіння моральних цінностей. Так було у минулому, так є й нині. Ще старозаповітний пророк Ієремія відповів категоричним “ні” своєму учню Варуху, який, дійшовши до межі відчаю, заявив, що ніхто і ніщо нам не допоможе, будемо жити сьогоднішнім днем. Ієремія прорік: не втрачай надії, досить того, що є Бог – це останній горизонт, стосовно якого все стає у правильні співвідношення. На цьому горизонті формується мужність, головню через довіру до першоснови, яка не може бути знищена ніякою світовою катастрофою [2].

У єдиній, взаємопов’язаній, динамічно функціонуючій багатопоясовій системі методологування універсаліями встановлюється відповідність суб’єктивно загального об’єктивно загальному. Як зазначає російський філософ, математик і логік С.О. Яновська, “це і є вирішальне питання сучасної методології – у якому співвідношенні знаходиться мова з реальними об’єктами?” [25, с. 92]. Для розуміння універсалій у процесі методологування скористаємося міркуваннями К. Ясперса про те, що вони здійснюють діалектичний синтез

протилежностей у конкретну цілісність. Відомому принципові формальні логіки щодо визначення зв'язків між поняттями з допомогою з'єднувальних сполучників “або..., або” філософ протиставляє принцип діалектичної логіки обґрунтування категорійних зв'язків сполучниками “як..., так і...” чи “ані..., ані...”. У своїй фундаментальній праці “*Психологія світоглядів*” він подає приклади категорійного синтезу в осягненні універсалій. “Так, становлення є ані буттям, ані небуттям, воно є і тим, і тим водночас – і буттям, і небуттям, які об'єднуються у конкретності становлення.

Життя є ані взаємопов'язаною сумою частин, тобто механізмом, ані єдністю: воно є водночас і тим, і тим – цілим, яке зумовлює свої частини, і частинами, які зумовлюють ціле. Воно такою ж мірою є механізмом як і сутністю, і водночас воно є ані тим, ані іншим, а становить нескінченний синтез у межах цілого” [26, с. 83].

При дослідженні місця і ролі універсалій у здійсненні методологування нами використана “трансцендентальна” логіка І. Канта, що вивчає *апріорні форми синтезу знань*. Нею вироблені ефективні засоби синтезу знань, розгортання яких і становить суть методологування. До них, зокрема, відносяться трансцендентальний синтез творчої спроможності уяви і трансцендентальна єдність апперцепції. Трансцендентальний (лат. *transcendens* – переступаючий, такий, що виходить за межі) – філософський термін, який характеризує все те, що виходить за межі чуттєвого досвіду, емпіричного рівня пізнання. Знання, котрі обґрунтовуються досвідно, емпіричними фактами, Кант називає *іманентними*, а ті знання, котрі виходять за межі досвіду, – *трансцендентальними*. Так, синтез чуттєво даних неможливо здійснити жодною із форм чуттєвого пізнання – ні відчуттями, ні сприйняттями, ані уявою. Необхідне щось більш загальне, надчуттєве, те, що виходить за межі чуттєвого пізнання. Таким загально надчуттєвим є трансцендентальний синтез творчої здатності уяви, яка інтегрує факти чуттєвої даності у судженнях розсудку. Трансцендентальна єдність апперцепції уможлиблює категорійний синтез суджень в ідеї або в універсалії.

Використання нами трансцендентальної логіки до аналізу методологування спричинено тим, що в І. Канта вона зумовлена структурою пізнавального процесу, виділенням у ньому трьох рівнів – чуттєвості, розсудку і розуму. Аналогічну структуру методологування описує

А.В. Фурман, виділяючи в ньому спочатку три пояси миследіяльності, запропоновані свого часу Г.П. Щедровицьким [22; 23]: “1) мД – соціально організованого і культурно закріпленого **колективного мислення**, яке зумовлене конкретними проблемними ситуаціями та їх смисловими полями; 2) Д-К – поліфонічної і поліпарадигмальної **думки-комунікації**, котра насамперед відображається і закріплюється у словесних текстах, живе за принципами полілога, суперечностей, конфліктів і проблематизації; 3) М – **чистого методологічного мислення**, яке розгортається в невербальних схемах, формулах, графіках, таблицях, картах, діаграмах, що прочитуються і використовуються у процесах аналізованого мислення або як знакові форми, що зображують ідеальні об'єкти та ідеалізовані мисленнєві процедури, або як самі ці ідеальні об'єкти – миследіяльні чи природні” [22, с. 31], а далі доповнює їх ще двома проміжними поясами: Р – методологічного *розуміння* та Рф – методологічної *рефлексії*, і двома наскрізними процесами – *інтерпретації* та *категоризації* [див. 22, с. 31–40].

На відміну від пізнання, котре відштовхується від відчуттів і сприймань, узагальнюючи їх поняттями і судженнями, методологування починається з уяви. *Уява* – це здатність свідомості витворювати ментальні образи завдяки своїй репрезентаційній або творчій спроможності, котра у своїй інтенційності так чи інакше фіксує існуючу реальність, тобто те, що є, у другій – продукує щось оригінальне, таке, чого немає в цій реальності, себто формує знання про світ феноменів-ноуменів, наповнюючи його смислом. Саме творча здатність продуктивної уяви пов'язує минуле, теперішнє і майбутнє, синтезує його у єдину цілісність і використовує її як засіб сприйняття людиною світу і свого місця у ньому. За своїм гносеологічним статусом чуттєво-образні осягнення світу формують семантико-аксіологічні основи універсалій культури.

У предметному полі практичного миследіяння (мД) методологування реалізується у формі трансцендентального синтезу творчої уяви, котрий все багатство відчуттів і сприймань об'єднує в єдину цілісність. Суб'єкт усвідомленого методологування, використовуючи трансцендентальну спроможність творчої уяви, здійснює спостереження, класифікацію, каталогізацію чуттєвих даних згідно з певними правилами, рецептами, імперативами тощо. Діяльна інтенційність уяви, будучи спрямована на об'єкти чуттєво-практичної миследіяль-

ності, набуває статусу самостійного пізнавального засобу-методологування, об'єднуючи в єдине ціле всі сторони, аспекти, фрагменти, властивості чуттєвого пізнання. Мартін Хайдеггер стверджував, що продуктивна спроможність уяви – це самостійна й основна пізнавальна здатність свідомості, яка існує поряд із розсудком і розумом. “Більше того, Хайдеггер намагався обґрунтувати також і те, що ця “радикальна спроможність” є “справжнім джерелом”, із якого послідовно виникають і поняття, і розсудок, і розум” [18, с. 1054].

Трансцендентальний синтез спроможності творчої уяви є перехідним етапом методологування від поясу колективного мД до Д-К, котра функціонує у формі суджень. У методологічній роботі судження виявляють смисл та істиннісне значення розв'язуваної проблеми. Здійснюючи підведення чуттєво спричинених уявлень під чисті поняття і, відповідно, застосовуючи їх до пізнання явищ, методолог активує у своїй свідомості особливі механізми, які пов'язують результати трансцендентального синтезу творчої уяви із різними поясами методологування – мД, Д-К, М, Рф, Р [22, с. 31–40]. Такими механізмами головно є категорійні схематизми, які визначають внутрішній зміст проблеми, описуваної системою суджень. Осмислення сутності, яка стоїть за поняттями, здійснюється трансцендентальною єдністю апшерцепції, себто єдністю, осмисленою категорійним синтезом. Ця єдність – мисленнєвий засіб “внесення”, продукування категорійних (всезагальних і необхідних) зв'язків у закономірний і випадковий континуум емпіричних даних.

Методологування у сфері Д-К продукує розуміння, яке відрізняється від пізнання специфічно-культурним оберненням об'єкта. Це обернення стосується і суб'єкта, тому що *методологічне відношення між суб'єктом та об'єктом демонструє його колективну, діалогічну структуру*. Адже у процесі розуміння суб'єкт діє як уособлення сукупності суспільних зв'язків і здійснює не тільки відтворення природи об'єкта (досягнення істини), а й уможливорює відтворення однієї свідомості іншою, або відтворення тексту через його віддзеркалення у різних контекстах. Методологування у процесах ситуаційної діалогічності Д-К постійно змінює суб'єкта на об'єкт і навпаки – об'єкта на суб'єкт. Відкриття І. Кантом активності суб'єкта пізнання, трансцендентальне тлумачення об'єктивності уреальнили підґрунтя для формування універсалій, дали змо-

гу розглядати їх як засіб синтезу, який створює предмет розуміння, а не лише як автономну, самотутню сутність.

У категорійному полі парадигмальної мислекомунікації, зазначає А.В. Фурман, “методологування діяльно виявляється, оформляється та організовується на підґрунті рефлексії” [22, с. 50]. *Рефлексія* (лат. *reflection* – повернення назад) – основний методологічний принцип, спрямований на осмислення й усвідомлення пізнавальних можливостей свідомості, досягнення нею самої себе. “Рефлексія, за Гегелем, є насамперед мислення, котре виходить за межі ізольованої визначеності й усвідомлює свій зв'язок з іншим визначенням, приводить до аналізу мисленням власної логіки розвитку” [6, с. 206]. Іншими словами, рефлексія – це “професійна робота над мисленням, яка передбачає критику, дослідження, нормування і розробку способів та засобів здолання проблеми” [22, с. 15].

Усвідомлення категорійного синтезу, уможливленого трансцендентальною єдністю апшерцепції як вищою логічною формою синтетичних суджень, приводить до розуміння рефлексії як переходу від методологування з поясу Д-К на предметне поле поясу М. Здійснюване у площині чистого мислення методологування розкриває ціннісну і нормативну природу універсалій. Знаковими у цьому контексті є універсалії суб'єкт-суб'єктного порядку, які віддзеркалюють сферу моралі. Виняткове значення моральності для людської життєдіяльності сформульоване І. Кантом у вигляді *категоричного імперативу*, тобто загальнообов'язкової вимоги діяти таким чином, щоб мій особистісний принцип моральності був також і всезагальним законом. Імператив (лат. *imperatives* – веління) – настанова здійснювати високоморальні вчинки. Кант сформулював три різновиди визначень категоричного імперативу: а) як правила; б) як закону і в) як заповіді. А це відповідно означає: 1) Вчиняй згідно з такою максимою за канонами особистісної моральності, керуючись якою, ти разом з тим бажаєш, щоб вона стала всезагальним законом; 2) вчиняй так, щоб максима твого проступку, завдяки волі, стала всезагальним законом природи; 3) вчиняй так, щоб ти від свого імені і від імені всякого іншого завжди ставився до людства як до мети і ніколи – як до засобу [10, с. 265]. Отже, у системі методологування у площині поясу М універсалії функціонують передусім як моральні правила, закони і заповіді.

Мислєдїяльнїсть на рївнї чистого мислєння розкриває в унїверсалїях культури їх цїннїсну сутнїсть як загальнолюдського принципу. Цїнним, за визначєнням Е. Фромма, є все те, що сприяє розгортанню суто людських здїбностей і пїдтримує життя. “Усі норми великих гуманїстичних релїгїй, таких як буддизм, їудаїзм, християнство, їслам або великих філософїв-гуманїстїв – від Сократа до сучасних мислїтелїв – є специфічною розробкою цього загального принципу” [21, с. 185].

У мислєннєво сконструюваному просторї їдеальних сутностей чистого мислєння методологування, щонаїперше філософське, професїйне, висвітлює потужну енергетику творєння духовної дїяльностї достойникїв людства. Власне, мовитьсє про першопочаток виникнєння духовностї, а значить – ї унїверсалїй. У динамїці соціальних змїн їнтеллектуально осягаєтьсє духовна єднїсть, концентр, “їдеальний вїсьовий час”, який пронизує всесвітньо-їсторичний процес і навколо якого здїйснюєтьсє розвиток і перебїг їсторїї всього людства. Емпїрично спостережуване висвітлєння цїєї їдеальної їсторичної вїсї обгрунтував К. Яспєрс, котра, на їого думку, – це вїдтинок самобутнього конгенїального розвитку локальних суспїльств вїд 800-х до 200-их рокїв до нашої єри, коли були розроблєні основнї мислєннєвї засоби, якими людство користуєтьсє ї донинї, закладєні основнї свїтових філософських та релїгїйних учень, що крїзь тисячолїття дїйшли до нашого часу. Виникають вони первинно в Китаї – конфуцїанство і даосизм; буддизм і джайнїзм – в їндїї; зороастризм – в їранї; пророки – в їзраїлї; філософи і трагїки – у Грецїї. Моральнї закони та унїверсалїї цього перїоду мають багато спїльного: “дао” Лао-цзи і Конфуцїя; “карма” – їндуїзму і джайнїзму; “святїсть” і “логос” – Гєраклїта; “фатум” – римських стоїкїв тощо. У кожнїй їз цих унїверсалїй “перед нами постає закономірний “шлях богїв і людєй”, або, стосовно людини, шлях божественний, тобто єтично та морально наснажений та зорїєнтований і водночас закономірний, наперед визначений” [4, с. 417].

Окрєслєний злет духу пронизав усю Євразїю – вїд Серєдземномор'я до Тихого океану, мислєннєво і словєсно висвітлюючи громїздкї масиви безособових, застиглих, неїдентифїкованих культур “доосьового часу”, і трансформував їх у єдину загальнолюдську культуру. Починаєтьсє новий етап їсторичного розвитку – руйнуютьсє споконвїчно непорушнї

засади життєдїяльностї, людина вїдчуває плиннїсть, непевнїсть, нестабїльнїсть свого буття. Здїйснюютьсє пошуки їого твердого пїдгрунтя, а пїзнання пов'язуєтьсє з їдеєю закономірностї, всєзагальностї, трансцендентностї, коли за нестримною динамїкою рїзноманїтних явищ дїйсностї проникливий розум намагаєтьсє вїднїйти сталу, незмїнну основу.

Процєс всєохоплювального синтезу культур сприяв становлєнню людини сучасного типу, з властивими її саморєфлексїєю та уявлєннями про свєбоду, совїсть і вїдповїдальнїсть, котрї зберегли свою лїудинотворчу вагомїсть донинї. Вїсьовий час – це перїод, коли завершуєтьсє безпосєрєдне, чуттєво-предметне вїдношєння людини до свїту і до самої себе ї починаєтьсє перїод її опосєрєдкованого ставлєння до буття. Вона уже не обмежена чуттєво-безпосєрєдним сприйняттям рєального, а усвїдомлює безмежнї можливостї розуму, формулює ї теоретично вїрїшує питаннє про долю, щастя, вїру і надїю, що синтезованї у загальну проблему – про *сєнс людського їснування*, котрий перєстає бути самоочевидною данїстю. Усєохопнє одухотворєння людської життєдїяльностї здїйснюєтьсє ефективними засобами, серед яких належне мїсце посїдають абстракцїї вїд абстракцїї – унїверсалїї: це такі способи осягнєння тотальних цїлїсностєй, за яких концентр мислєння змїщуєтьсє у предметне поле розумїннєя, осягнєння смислїв буттєвостї, котрї допомагають лїудинї змїнити саму себе, а не зовнїшнїй свїт, дають змогу її наблизитисє до якїсно нових духовних горизонтїв свого життєрєалїзування.

Висновки. Узагальнюючи викладєний матерїал, зазначимо, що методологування констатує логїку пїзнавального процесу, спрямованого рухом-поступом вїд конкретного до абстрактного, використовуючи такий потужний їнтеллектуальний потенцїал, як трансцендентальний синтез творчої сили уяви. Органїчно спорїднений з ним рух-розвиток пїзнання вїд абстрактного до мислєннєво усвїдомлюваного, конкретного, здїйснюєтьсє з допомогою трансцендентальної єдностї аперцепцїї, рєзультатом чого є осягнєння унїверсалїй як наддосконалого їнструменту пїзнання і перетворєння лїудиною свїту і самої себе.

Використовуючи рєзультати дослїджень процесу методологування А.В. Фурмана, нами здїйснено дослїдження ролї унїверсалїй на кожному їз поясїв професїйного методологування, вїдїлєних Г.П. Щєдровицьким – мД, Д-К і М. Аналїз методологїчного вїкористання трансцендентального синтезу творчої спромож-

ності уяви на предметному полі мД, категорійних суджень, здійснюваних трансцендентальною єдністю апперцепції у проблемній сфері Д-К і в актах творення норм, імперативів, цінностей у безкінечності проблематизацій у площині поясу М, дає підстави стверджувати, що універсалії функціонують не тільки і не стільки у царині культури, а й у різних сферах духовно-світоглядної діяльності взагалі – у філософії, моралі, релігії, в рефлексії повсякдення.

1. *Аверинцев С.* Яспер Карл / *Философская энциклопедия: В 5 т.* – М.: Советская энциклопедия, 1970. – Т.5. – С. 620–623.
2. *Бердяев Н.А.* Философия свободы. – М.: Правда, 1989. – 607 с.
3. *Бичко І.В.* Пізнання як творчість. Проблема істини / *Філософія: Підручник: Бичко І.В., Бойченко І.В., Табачковський В.Г. та ін.*, – К.: Либідь, 2001. – 408 с.
4. *Бойченко І.В.* Філософія історії: Підручник. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2000. – 723 с.
5. *Порфирий.* Введение к “Категориям” Аристотеля / *Аристотель. Категории.* – М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1939. – 84 с.
6. *Гегель Г.В.Ф.* Энциклопедия философских наук. – Том 1: Наука логики. – М.: Мысль, 1977. – 471 с.
7. *Диса О.* Проблема смислоутворення у розгортанні мовленнєвого висловлювання // *Психологія і суспільство.* – 2001. – № 2. – С. 113–118.
8. *Доброхотов А.* Універсалії // *Философский энциклопедический словарь.* – М.: Советская Энциклопедия, 1983. – С. 702–703.
9. *Донченко О.* Психологія трансперсональних конструктів // *Психологія і суспільство.* – 2001. – № 3. – С. 44–104.
10. *Кант І.* Критика практичного розуму / *І. Кант. Пер. з нім. прим. та післямова І. Бурковського.* – К.: Юніверс, 2004. – 324 с.
11. *Карнап Р.* Значение и необходимость. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1959. – 382 с.
12. *Кліпінгер Д.* Універсалії // *Энциклопедія постмодернізму / За ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора; Пер. з англ. В. Шовкун; Наук. ред. пер. О. Шевченко.* – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2003. – 503 с.
13. *Кубаєвський М.К.* Національна ідея: історичні й методологічні засади осмислення: Монографія. – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – 192 с.
14. *Левин Г.Д.* Природа універсалій и их роль в познании // *Отражение, познание, творчество.* – София: Наука и искусство. – 1998, Т.1. – 688 с.
15. *Миненков Г.Я.* Всеединство // *Новейший философский словарь.* – 3-е изд. исправл. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – С. 195–196.
16. *Можейко М.А.* Універсалії // *Новейший философский словарь.* – 3-е изд. исправл. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – С. 1072–1073.
17. *Новоселов М.* Універсалії // *Новейший философский словарь.* – М.: Советская энциклопедия,

1983. – С. 278–279.

18. *Румянцева Т.Г.* Трансцендентальное воображение // *Новейший философский словарь.* – 3-е изд. исправл. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – С. 1054–1055.
19. *Тейлор В.* Ліотар, Жан-Франсуа // *Энциклопедія постмодернізму / За ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора; Пер. з англ. В. Шовкун; Наук. ред. пер. О. Шевченко.* – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2003. – 503 с.
20. *Степин В.С.* Культура // *Новейший философский словарь.* – 3-е изд. исправл. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – С. 527–529.
21. *Фромм Е.* Революція надії // *Сучасна зарубіжна філософія. Хрестоматія: Навч. посібник.* – К.: Либідь, 1996. – 384 с.
22. *Фурман А.В.* Ідея професійного методологування: Монографія. – Ялта-Тернопіль: Економічна думка, 2008. – 205 с.
23. *Щедровицкий Г.П.* Избранные труды. – М.: Школа культурной политики, 1994. – 760 с.
24. *Щедровицкий Г.* Схема мислєдїяльності – системно-структурна будова, значення і зміст // *Психологія і суспільство.* – 2005. – №4. – С. 29–49.
25. *Яновская С.* Номинализм // *Философская энциклопедия: 5 т.* – М.: Сов. энциклопедия, 1967. – Т.4. – С. 90–93.
26. *Ясперс К.* Філософія світоглядів. – К.: Юніверс, 2009. – 464 с.

АНОТАЦІЯ

Кубаєвський Микола Кузьмич.

Роль універсалій у процесі методологування.

У статті проаналізована роль універсалій як ефективних засобів методологування. Філософське осмислення універсалій показує, що вони ефективно функціонують у сферах духовно-теоретичної і духовно-практичної діяльності.

АННОТАЦИЯ

Кубаевский Николай Кузьмич.

Роль универсалий в процессе методологизирования.

В статье проанализирована роль универсалий как эффективных средств методологизирования. Философское осмысление универсалий показывает, что они эффективно используются в сферах духовно-теоретической и духовно-практической деятельности.

ANNOTATION

Kubayevskiy Mykola.

The Role of Universals in the Process of Methodologization.

In the article the role of universals as efficient means of methodologizing are analyzed. Philosophical comprehension of universals demonstrates that they efficiently function in the spheres of spiritual-theoretical and spiritual-practical activity.

Надійшла до редакції 15.03.2010.